

Onder de titel *Metamorfoze* geeft het Bureau voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, ondergebracht bij de Koninklijke Bibliotheek, uitvoering aan het Nationaal Programma voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, een initiatief van het Ministerie van OCenW.

in dit nummer:

1
Boerenkoolstronken
Alternatieve grondstoffen voor papier

2
Schaarste of overvloed?
Metamorfoze onder de loep genomen

4
Het Nederlandse lied
Bladmuziek in het Theater Instituut Nederland

5
Rest in pieces
Nederlandse Liederen van Musica Neerlandica

6
Metamorfozen
Handboek Metaalmorfose

6
Specialisten in beeld
De verfilmingsafdeling van de KB

7
Conserveringsonderzoek onderzocht
Preservation Science Overview

8
Snippers

Redactie
Dennis Schouten, Ingeborg Verheul
met bijdragen van:
Paul Kuik, Henk Porck, Paul Post

Metamorfoze Nieuws
ISSN 1387-084X, verschijnt 3x per jaar
Koninklijke Bibliotheek
Prins Willem-Alexanderhof 5
Postbus 90407, 2509 LK Den Haag
telefoon 070 314 03 73 / 070 314 04 25
fax 070 314 04 27
e-mail metamorfoze@kb.nl
website <http://www.kb.nl/metamorfoze>

Er zit muziek in *Metamorfoze*. Twee recent verschenen rapporten geven een positief oordeel over het programma en benadrukken de noodzaak van een vervolg. Informatie hierover in deze aflevering. Nog meer muziek in de bijdragen van *Musica Neerlandica* en het Theater Instituut. Maar eerst maar eens terug naar de wortels van het probleem.

Boerenkoolstronken

Alternatieve grondstoffen voor papier

Het was het midden van de achttiende eeuw. De eeuw van de Verlichting, de vooruitgang en de grote ontdekkingen. Wetenschappers experimenteerden volop met nieuwe vindingen en technieken. Benjamin Franklin liet een vlieger op, Linnaeus ordende de plantenwereld en James Watt bouwde aan zijn stoommachine.

Op een wandeling in de omgeving van zijn woonplaats Regensburg werd Jacob Christian Schäffer getroffen door de overvloed van op het land liggende zaadwol van de zwarte populier en wolgras.

Al enige tijd was de natuurwetenschapper en predikant Schäffer (1718-1790) aan het piekeren over alternatieve grondstoffen voor het maken van papier. De tot dan toe gangbare grondstof, lompen, was schaars geworden door de toegenomen vraag. Hoewel boeken nog op handpersen werden gedrukt, waren het aantal drukkerijen en de oplagen van de uitgaven fors gegroeid.

De wollige, textielachtige vezels brachten Schäffer op een idee. Waarom zouden planten niet kunnen dienen als grondstof voor papier? En hij ging aan de slag. Met onder andere zaadwol, mos, aloëbladeren, hennep, lisdoden, stro, brandnetels en boerenkoolstronken. Hij liet de vezels rotten, weekte en kookte ze,

bouwde een stammmachine om pulp te maken en voerde talloze experimenten uit.

Tegenwerking

De resultaten publiceerde hij in een driedelig werk dat van 1765 tot 1767 verscheen. Daarin doet hij nauwkeurig verslag van zijn experimenten en voegde ook de resultaten ervan aan de boeken toe. Elk deel bevat namelijk een aantal pagina's gedrukt op de verschillende papiersorten die Schäffer met zijn alternatieve grondstoffen had gemaakt. De boeken werden in 1770 in het Nederlands vertaald en uitgegeven door Christiaan Sepp in Amsterdam onder de titel *Proefnemingen en monster-bladen om papier te maaken zonder lompen of met een gering bijvoegzel der-zelven*.

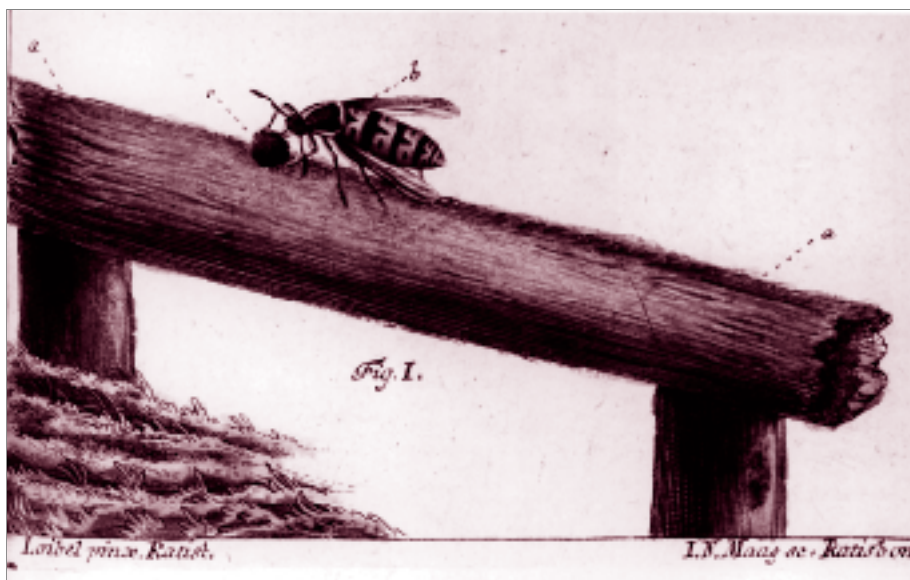
De proeven van Schäffer leidden niet tot de grote doorbraak die hij ervan verwachtte. Het bleek moeilijk het papier goed wit te maken. De grondstoffen waren soms niet voldoende voorhanden of te moeilijk te winnen om echte productie mogelijk te maken. Hij kampte met gebrekkige apparatuur en onvoldoende financiële middelen om verbeteringen aan te brengen. Ten slotte werd hij flink tegengewerkt door de gevestigde papierfabrikanten.

Charlatan?

Ruim een eeuw later werden de monsterbladen van Schäffer door verschillende onderzoekers geanalyseerd. In Duitsland door Wilhelm Herzberg en in Nederland door E.L. Selleger. Zowel de monsterbladen in de Duitse als in de Nederlandse uitgaven bleken veel meer lompen te bevatten dan Schäffer had aangegeven. Zo bleek 35% lompen te zijn verwerkt in het 'Zevende papiermonster, gemaakt van wilgehout *zonder* byvoegsel van lompen'. En hoewel Schäffer zelf aangeeft in een aantal monsters kleine hoeveelheden lompen te hebben verwerkt, blijkt dit in alle gevallen veel meer te zijn. Betekent dit dat Schäffer daarmee een charlatan zou zijn? Uit zijn publicaties komt hij naar voren als oprecht en serieus bezig een oplossing te zoeken voor een actueel probleem. Er is wel gesuggereerd dat degenen die onder zijn toezicht de proeven uitvoerden, teneinde aan zijn wensen tegemoet te komen buiten zijn medeweten de lompen toevoegden.

Wespennesten

Hoewel de experimenten van Schäffer niet leidden tot een directe verandering van het

productieproces van papier, is zijn pionierswerk van grote betekenis geweest en leidden zijn onderzoeken uiteindelijk tot een fundamentele omslag in de papierbereiding. Want behalve plantenvezels gebruikte hij ook allerlei houtsoorten als grondstof, in de vorm van schors, krullen of houtspaanders en zaagsel. Op dit idee was hij gekomen door bestudering van de wijze waarop wespen met behulp van houtvezel hun papierachtige wespennesten maken. Het waren vooral deze experimenten met hout die

Illustratie uit Schäffers *Proefnemingen*.
foto Chris Meijer; collectie Koninklijke
Bibliotheek

latere onderzoekers op het goede spoor zetten. In 1844, tachtig jaar na Schäffer slaagden Friedrich Keller en Heinrich Völter erin om papier te vervaardigen uit houtpulp of cellulose. Daarmee was een probleem opgelost, maar een ander gecreëerd...
Dennis Schouten

Schaarste of overvloed?

Metamorfoze onder de loep genomen

2000 is een belangrijk jaar voor Metamorfoze. De eerste programmaperiode van vier jaar loopt ten einde. Al in 1999 maakte het BCB plannen voor de komende vier jaar, en op basis daarvan is een nieuwe subsidieaanvraag bij het Ministerie van OC&W ingediend. De plannen werden aan de bibliotheken gepresenteerd op 16 maart j.l. Zie *Metamorfoze Nieuws 9* voor een verslag.

Of en in welke mate deze plannen kunnen worden gerealiseerd hing in sterke mate af van twee rapporten die in het voorjaar zijn verschenen: het evaluatierapport *Metamorfoze*

foze: van papier naar digitaal en het advies van de Raad voor Cultuur ten behoeve van de cultuurnota 2001-2004: Van de schaarste ende overvloed (deel 5: bibliotheken).

Positief

In het eerste kwartaal van dit jaar is het *Metamorfoze* programma, zoals dat tot nu toe is uitgevoerd, geëvalueerd. Deze evaluatie vond plaats op verzoek van de staatssecretaris van cultuur, door een commissie bestaande uit prof. dr. F.C.J. Ketelaar, mw. prof. dr. M.M. Foot en prof. dr. E. Fischer. Als secretaris fun-

geerde mw. mr. C.I.Th. Bierlaagh. De commissieleden werden door de staatssecretaris benoemd. De commissie kreeg de beschikking over beleids- en activiteitenplannen, voortgangsverslagen, interne notities, notulen en rapportages met betrekking tot *Metamorfoze*. Daarnaast werden gesprekken gevoerd met een afvaardiging van de Beoordelingscommissie *Metamorfoze*, de medewerkers van het Bureau Conservering Bibliotheekmateriaal, het hoofd Collecties en Onderzoek van de KB en de directeur van het IISG. Tevens werd een vijftal instellingen bezocht waar

projecten worden uitgevoerd (Letterkundig Museum, UB Amsterdam, OB Amsterdam, IIAV en Gemeentearchief Den Haag).

De conclusie van de commissie komt er kort samengevat op neer dat zij – met enkele kanttekeningen – positief staat ten opzichte van de keuzes die zijn gemaakt. Zij is van mening dat het programma op de huidige wijze moet worden voortgezet. Daarbij zou de conservering van de nationale boekproductie prioriteit moeten krijgen. Als conserveringsmethode acht zij de combinatie microverfilming/digitalisering de beste. Zij is tenslotte van mening dat het vervolprogramma versneld zal moeten worden uitgevoerd en er derhalve grotere investering op korte termijn moet plaatsvinden. Het rapport is in mei 2000 aangeboden aan de staatssecretaris.

Tempo

De Raad voor Cultuur heeft onder andere tot taak de staatssecretaris te adviseren over de besteding van de gelden die elke vier jaar beschikbaar zijn om subsidies te verlenen aan culturele instellingen in het kader van de cul-

tuurnota. Uitgangspunt daarbij zijn de aanvragen voor subsidie die daarvoor bij de staatssecretaris zijn ingediend. Voor de cultuurnota 2001-2004 waren dat er meer dan 700. De aanvragen zijn onder andere afkomstig van instellingen uit de bibliotheekwereld, musea, podiumkunsten, filmsector, literatuur, beeldende kunsten en architectuur. Omdat het totaal van de aangevraagde subsidies het beschikbare budget met een kwart overschrijdt, had de Raad voor Cultuur de taak keuzes te maken. Deze zijn in het advies terug te vinden.

Ten aanzien van de financiering van het meerjarenplan van de KB voor voortzetting van Metamorfoze adviseert de Raad voor Cultuur positief. Het programma wordt van 'eminent belang' geacht. De wijze waarop het tot nu toe is uitgevoerd kenmerkt zich door een 'professionele opzet' en ook het beleidsplan voor de periode 2001-2004 'getuigt van een gedegen aanpak'. Voor de Raad is het niet de vraag óf het het programma moet worden voortgezet maar in welke omvang en in welk tempo. De Raad vindt evenals de evaluatie-

commissie dat het programma versneld moet worden voortgezet en adviseert de gevraagde subsidie toe te kennen en deze onder te brengen in een fonds. De Raad constateert echter dat er binnen de cultuurnota op dit moment geen ruimte is voor de financiering van het programma, en dringt erop aan, gezien het belang van het project, de financiering uit andere middelen te realiseren.

In het najaar zal duidelijk worden of de staatssecretaris het advies van de Raad voor Cultuur zal volgen en of, en op welke schaal het Metamorfozeprogramma zal worden voortgezet. We houden de spanning er nog even in.

Dennis Schouten

Voor meer informatie over het programma:

Koninklijke Bibliotheek
Bureau Conservering Bibliotheekmateriaal
Postbus 90407
2509 LK Den Haag

Drs. D. Schouten
(Literaire Collecties)
telefoon: 070 314 03 73
e-mail: dennis.schouten@kb.nl

Drs. I.A.M. Verheul
(Behoud Nederlandse Boekproductie)
telefoon: 070 314 04 25
e-mail: ingeborg.verheul@kb.nl

fax: 070 314 04 27

Het Nederlandse lied

Bladmuziek in het Theater Instituut Nederland

Een belangrijke verzameling van het Theater Instituut Nederland is de collectie Nederlandse bladmuziek. Deze collectie bestaat uit ruim 10.000 losse bladen met tekst en muziek van de bekende liedjes van alle grote Nederlandse zangers en zangeressen uit de periode 1890-1960.

Van de 'hits' uit die tijd, die meestal werden uitgevoerd in cabaret-, revue- en musicalvoorstellingen en vaak ook op de radio waren te horen, werd een groot deel uitgegeven. De uitgave bestond meestal uit een geïllustreerde voorplaat, gevolgd door drie pagina's met bladmuziek en tekst. Je kon dan bij de boek- of muziekhandel je favoriete liedje kopen en dit thuis zelf op de piano naspelen en meezingen. Het was bedoeld voor een groot publiek, en om het goedkoop te houden, werd het dus vaak op slecht papier gedrukt. Toen geen pro-

bleem, want het was niet de bedoeling dat het lang mee zou gaan. Het is daarom dat er, ondanks het feit dat het in grote oplages werd uitgegeven, weinig van overgebleven is. Naast deze uitgaven bezit het Theater Instituut Nederland ook nog een groot aantal onuitgegeven liedteksten en bladmuziek. In de archieven van onder meer Wim Kan, Wim Sonneveld en Jaap van de Merwe bevinden zich een kleine 2000 liedjes.

Moeders en professionals

Deze teksten en muziek zijn van groot belang voor de documentatie van de geschiedenis van het Nederlandse theater. De teksten zijn van de hand van bekende en minder bekende Nederlandse tekstdichters, die vaak ook op andere gebieden van de Nederlandse literatuur hun sporen hebben verdiend. Van Eduard Jacobs tot Annie M.G. Schmidt, van Jacques

van Tol tot Willy Corsari en Simon Carmiggelt. De literaire waarde van een groot deel van de collectie ligt met name op het gebied van de populaire cultuur. De teksten van veel liedjes waren voor en van het volk, en geven een mooi beeld van de gevoelens die leefden bij de mensen uit die tijd. Daarnaast zijn er natuurlijk de meer poëtische of kritische cabaretteksten, die weer een heel andere kijk op de tijd geven.

De collectie wordt dan ook veel geraadpleegd, zowel door personen die alleen op zoek zijn naar de tekst van een liedje dat hun moeder altijd zong, als door onder-

zoekers op zoek naar teksten of illustraties. Ook de hedendaagse professionals die op zoek zijn naar repertoire zijn dankbare gebruikers.

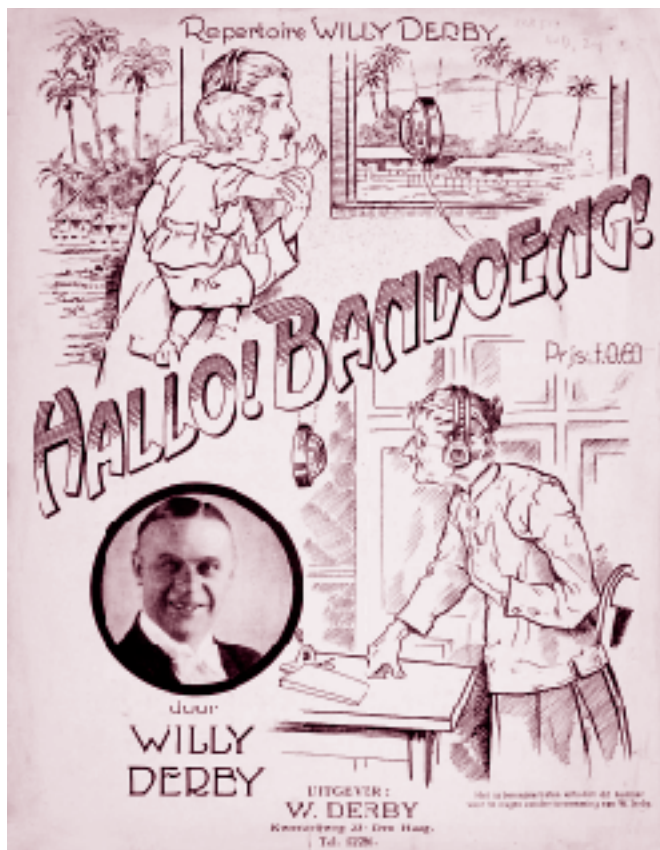
Slijtageverschijnselen

Door het veelvuldige gebruik begon de verzameling grote slijtageverschijnselen te vertonen. Het kwam daarom goed uit dat deze collectie met behulp van het project *Metamorfoze* op microfilm kan worden gezet. In dit najaar zal de verfilming plaatsvinden. Alle liedjes zijn inmiddels al wel in de computer beschreven, waardoor het nu mogelijk is te zoeken op titel, componist, tekstdichter, arrangeur en in veel gevallen ook uitvoerende: van Jean Louis Pisuise tot Rob de Nijs, van 'Amsterdam huilt' tot 'Het broekje van Jantje', van 'Louise, zit niet op je nagels te bijten' tot 'Zing, vecht, huil...'

Piano met koptelefoon

Als de bibliotheekbezoeker dan via de computer het liedje gevonden heeft, kan hij direct aan de slag, want in de bibliotheek staat voor de bibliotheekbezoekers een elektrische piano met koptelefoon klaar. Meezingen kan echter pas thuis, in verband met overlast voor de andere bibliotheekbezoekers. In de nabije toekomst hopen we de gegevens ook via onze website raadpleegbaar te maken. Eventueel voorzien van muziekfragmenten (het Theater Instituut Nederland heeft ook een grote verzameling historische geluidsopnamen) en de gescande afbeelding van de bladmuziek, voor zover hier geen rechten meer op berusten. Tot die tijd is een bezoek aan de historische panden aan de Amsterdamse Herengracht echter nog (zij het een plezierige) noodzaak voor het raadplegen van deze collectie. Kortom, een ware schatkamer voor de liefhebber van het Nederlandse lied is nu voor iedereen en hopelijk voor altijd toegankelijk.

Paul Post

foto Theater Instituut Nederland

Rest in pieces

Nederlandse liederen van Musica Neerlandica

Najaar 2000 zal de collectie van Musica Neerlandica, tezamen met de collecties van de Nederlandse Muziekarchieven en de Muziekbibliotheek van het Gemeentemuseum Den Haag, een onderkomen krijgen in de Koninklijke Bibliotheek. Hiermee komt een einde aan de Haagse zwerftocht die de collectie van Musica Neerlandica noodgedwongen de afgelopen tien jaar moest ondergaan.

Vanuit het overbelaste woonhuis van de verzamelaar Willem Noske waar de collectie was ondergebracht, werd de collectie in 1993 verhuisd naar een depotruimte in de Schamhartvleugel van het Gemeentemuseum Den Haag en na een verblijf van vijf jaar overgebracht naar het voormalig depot van het Haags Gemeentearchief.

4000 liederen

Ruim 4000 liederen uit deze collectie die nu met subsidie uit het Metamorfozeprogramma worden geconserveerd, vormen, samen met de ca. 3500 liederen van de Alsbach-collectie, het belangrijkste corpus van het Nederlandse negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse kunstlied in Nederland. Van bijzonder belang hierbinnen is het Nederlandse romantische liedrepertoire van componisten als Leander Schlegel, Gerrit-Jan van Eijken, Julius Röntgen en Johannes Verhulst. Grepen deze voor hun beste liederen terug op tekstdichters als Heine en Goethe, bij andere componisten vinden we verklankingen van gedichten van de Tachtigers, maar ook van bijvoorbeeld Couperus, Marsman, Slauerhoff en Paul van Ostaïjen. Het overgrote deel van de liederencollectie wordt echter gevormd door zogenaamde liederen in de volkstrant. Hierbij werden voornamelijk vaderlandse, huiselijke en religieuze thema's bezongen, gebruik makend van vrijwel uitsluitend Nederlandse tekstdichters als Jan Pieter Heije en Nicolaas Beets. Vele van deze liederen werden in de loop van de negentiende eeuw als volkslied geadopteerd en opgenomen in de lijvige volksliederenbundels die vanaf het einde van de negentiende

eeuw in zwang raakten. Een derde categorie wordt gevormd door de diverse gelegenheidsliederen vaak met een sterk lokaal of nationalistisch karakter en dikwijls voorzien van passende illustraties op de omslagen.

Paperclips

De veelvuldige verhuizingen en de vaak gebrekkige bewaaromstandigheden hebben de collectie fysiek geen goed gedaan. De voornamelijk negentiende- en begin twintigste-eeuwse Nederlandse bladmuziek heeft in de periode vóór Noske niet of nauwelijks de status van verzamelobject gehad. Documenten leidden, als ze al niet bij het grofvuil waren gezet, een slapend bestaan op vergeten zolders en in vochtige kelders. Hierdoor was hun staat bij aankoop of schenking vaak al niet florissant.

Het feit dat Noske deze verzameling bijeen heeft gebracht is van cruciaal belang geweest voor het behoud van dit type materiaal. Maar helaas heeft de manier waarop de documenten in zijn privé-verzameling zijn behandeld ze ook schade berokkend. Na binnenkomst werden de stukken fysiek op aanwezigheid gecontroleerd door deze met de bestaande collectie te vergelijken. Loszittende delen werden met behulp van metalen paperclips bijeengehouden. De aanwinsten werden vervolgens, daar de gehele collectie op bezetting gerubriceerd was, fysiek tussengevoegd in de vaak decimeters hoge stapels die onbeschermd tegen het zonlicht op de planken lagen. Ook hierna werden ze nog niet ongemoeid gelaten: als resultaat van diverse selectierondes werden vele stukken op omslag of muziek voorzien van potloodaantekeningen. Het is duidelijk dat de historisch vaak waardevolle

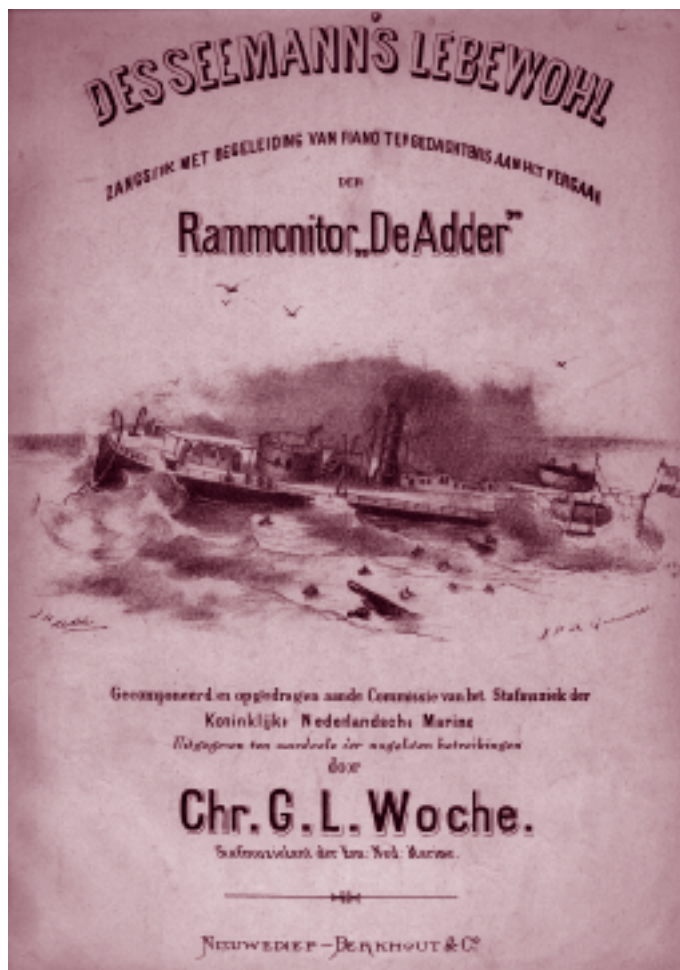

foto Musica Neerlandica

documenten in deze privé-gebruiksbibliotheek geen veilig onderkomen gevonden hadden.

Laatste grote stap

De collectie werd in 1991 eigendom van Musica Neerlandica, en er is sindsdien veel aan conservering van de collectie gedaan. Zo werden onder meer alle stukken voorzien van zuurneutrale omslagen en in archiefdozen geplaatst, waarbij tegelijkertijd alle paperclips en andere metalen voorwerpen werden verwijderd.

Het Metamorfozeproject Liederencollectie betekent voor Musica Neerlandica een laatste grote stap voorwaarts in de conservering van de collectie liederen. Immers, het feit dat de werken in microvorm beschikbaar komen maakt een fysieke belasting van de originelen vrijwel overbodig, en biedt tevens de mogelijkheid de werken in de nabije toekomst vanaf de microvorm te laten scannen, zodat deze als tekstdocumenten via Internet beschikbaar komen.

Paul Kuik

Metamorfozen

Handboek Metaalморфозе

Kennisnet, zo heet het nieuwste project van het Ministerie van OCenW, waarin verbindingen worden gelegd tussen culturele instellingen als bibliotheken en musea en onderwijsinstellingen. *Metamorfoze* heeft zijn eigen banden met het onderwijs.

Zo verscheen er in december 1999 een boekje van 58 pagina's, uitgegeven door de Stichting Opleidings- en Ontwikkelingsfonds voor de Metaalbewerking (kortweg: OOM) en het Platform Metaal, met de titel *Handboek Metaalморфозе*.

Een *Metaalморфозе* bevat ingrediënten van zowel Jan des Bouvries *Huiskamer-metamorfoze* (licht en functionaliteit) en Libelle's kapper Rob Peetoom haar-metamorfoze (kleur, geur en onderhoud) als de ons welbekende *Metamorfoze*-

projecten (begroting, computers, kasten, samenwerking en werkplan).

Vanwege het dreigend tekort aan metaalbewerkers en vakleerkrachten werden speciale campagnes opgezet om bij meer jongeren belangstelling te wekken voor het metaalvak. OOM schreef zelfs een speciale wedstrijd uit om met een nieuwe, eigentijdse uitstraling van metaaltechnieklokalen de aantrekkingskracht van het vak op leerlingen te vergroten. Deze wedstrijd kreeg als titel mee: *Metaalморфозе*. De *Metaalморфозе*-wedstrijd werd gewonnen door het Thomas a Kempis College in Zwolle. Hoofdprijs was de *metamorfoze* van maar liefst twee lokalen metaaltechniek in echte *Metaalморфозе*-ruimtes. Ter gelegenheid van de feestelijke opening van deze lokalen kwam

Foto Koninklijke Bibliotheek, collectie *Lieven de Keyschool*, Haarlem

OOM met het *Handboek Metaalморфозе*. Het boekje in ringband en oblongformaat bevat diverse *Metaalморфозе*-interviews met bijvoorbeeld de docent metaaltechniek van de winnende school en een stafmedewerkster van Stichting Technika 10, opgericht om metaalonderwijs speciaal voor meisjes aantrekkelijker te maken. Verder een checklist in alfabetische volgorde van 33 aandachtspunten om bij de uitvoering van een *Metaalморфозе* aan te denken en een 10-stappenplan om de *Metaalморфозе* optimaal voor te bereiden. Het kleurrijk vormgegeven boekje maakt duidelijk dat de *Metaalморфозе* het resultaat kan opleve-

ren dat ervan wordt verwacht: zo wordt vermeld dat bij de winnende school het aantal aanmeldingen voor het vak metaaltechniek in het schooljaar 1999/2000 verdubbelde.

Sommige *Metaalморфозе*-tips zijn ook voor onze *Metamorfoze* bruikbaar: bijvoorbeeld het 33ste aandachtspunt van de checklist: de Z van Zakelijk: 'Presentatie van een goed doortimmerd plan en de verzekering dat het gaat om een lange termijn-investering aan de directie oogt professioneel en verhoogt de kansen op uitvoering van de *Metaalморфозе*.' En daarmee slaat OOM de spijker op zijn kop. *Ingeborg Verheul*

Specialisten in beeld

De verfilmingsafdeling van de KB

De Koninklijke Bibliotheek biedt vanaf het begin van het *Metamorfoze* programma aan andere instellingen de mogelijkheid kwetsbare stukken te laten verfilmen door haar gespecialiseerde microverfilmingsunit. In 1997 werd daarmee op bescheiden schaal begonnen. Inmiddels is het aanbod dermate gegroeid dat er sedert 1999 zeven verfilmers werken in een unit met zes camera's. De unit omvat ook ontwikkel- en duplicerapparatuur. De verfilmers hebben allen een achtergrond als professioneel foto-

graaf en zijn bij uitstek deskundig op het gebied van het verfilmen van 'moeilijk' materiaal. Zij zorgen zelf voor de volledige afwikkeling van het project waarmee ze belast zijn, inclusief ontwikkelen, dupliceren, verpakken en controle. De grootste klant van de KB is het Letterkundig Museum. Daarnaast zijn of worden projecten uitgevoerd voor onder andere de Universiteitsbibliotheken van Leiden en Utrecht, Het Frysk Letterkundich Museum en het Museum van het Boek.

Op de foto van links naar rechts: Mariesa van de Ven (die op 1 juli afscheid nam), Andrea Milano, Jos Schreuder, Bert Mans, Dries

Coomans, Ton Damen en Hans Knopper (coördinator).
foto Jos Uljee, Koninklijke Bibliotheek

Conserveringsonderzoek onderzocht

Preservation Science Overview

Wereldwijd wordt er in grote en kleinere laboratoria onderzoek gedaan naar het behoud van archief- en bibliotheekmateriaal. Dit conserveringsonderzoek, dat soms in de vorm van nationale of internationale samenwerkingsprojecten wordt uitgevoerd, heeft als doel ons inzicht in de diverse verouderingsprocessen te vergroten, en concrete conserveringsmaatregelen te ontwikkelen.

Overzicht

Een goede samenwerking tussen de conserveringsonderzoeker en de restaurator is hierbij van essentieel belang. Ook voor degenen die beleidsmatig met de conserveringsproblematiek bezig zijn, is het van groot nut om op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen op het terrein van het onderzoek.

De resultaten van conserveringsonderzoek worden in de regel gepubliceerd in tijdschriften en congresverslagen op dit gebied. In ons land zijn de vakbibliotheek van de KB en die van het Instituut Collectie Nederland (ICN, Amsterdam) bij uitstek de plekken waar dit soort literatuur voorhanden is, en waar tevens diverse elektronische literatuur-databanken kunnen worden doorzocht. Tegenwoordig bieden veel onderzoeksinstellingen ook via hun Internet-websites nuttige en actuele informatie over hun lopende onderzoeksactiviteiten. Door de veelheid aan onderzoeksinspanningen wordt het steeds moeilijker om een overzicht te krijgen van wat er gaande is.

Tegen deze achtergrond kreeg de Koninklijke Bibliotheek eind vorig jaar de eervolle opdracht om een dergelijk onderzoeksoverzicht samen te stellen. De opdrachtgever, de Council on Library and Information Resources (CLIR, Washington D.C., USA) beoogt met dit *Preservation Science Overview*, een wereldwijd overzicht van het natuurwetenschappelijke onderzoek van de afgelopen vijf jaar naar analogo archief- en bibliotheekmateriaal. Het gaat hierbij niet alleen om het papier, maar ook om film, fotografisch materiaal en magneetband. De aandacht is met name

gericht op nieuwe ontwikkelingen die in principe een grootschalige toepassing in de conserveringspraktijk kunnen opleveren.

Een goed beeld

Henk Porck, conserveringsonderzoeker bij de KB, en René Teygeler, als externe specialist, hebben de uitvoering van de opdracht op zich genomen, en hun taak onlangs voltooid. Een van de voornaamste hindernissen waarop zij stuitten was de moeilijkheid van het vergaren van relevante informatie. Met name vanuit de niet-westerse landen bleek het vaak niet goed mogelijk om bruikbare gegevens te bemachtigen, waarbij taal- en communicatieproblemen een voorname rol speelden. Veel bleek ook af te hangen van de bereidheid en mogelijkheden van individuele contacten om de benodigde informatie door te sluisen. Als gevolg hiervan overheersen de activiteiten van de grote westerse onderzoeksinstellingen in het overzicht.

Ondanks deze beperkingen geeft het overzicht een goed beeld van de huidige situatie en de ontwikkelingen die vandaag de dag aan de orde zijn. In het overzicht is per materiaalsoort aangegeven wie met welk onderzoek bezig is en wat de belangrijkste resultaten zijn. Hierbij is het onderzoek in een drietal categorieën ingedeeld: fundamenteel onderzoek naar de oorzaak en het mechanisme van het verval, onderzoek naar actieve conservering (behandeling), en onderzoek naar passieve conservering (opslagcondities, schade-preventie). In een evaluerend hoofdstuk wordt ten slotte nog een aantal 'onderzoekstrends' aangegeven, alsmede enkele kennisleemten die voor toekomstig onderzoek in aanmerking komen. Over de uiteindelijke Engelstalige publicatie van het overzichtsrapport door de CLIR, zal in een volgende *Metamorfoze Nieuws* worden bericht.

Henk Porck

Conserveringsonderzoek in de praktijk

Snippers

Blue Shield Nederland

In de Koninklijke Bibliotheek is op 28 juni tijdens een landelijke bijeenkomst het *Blue Shield Comité Nederland* opgericht. Dit gebeurde met het plaatsen van een vijftal handtekeningen van vertegenwoordigers van ICA (archieven), IFLA (bibliotheeken), ICOM (Musea), ICOMOS (monumenten) en de Nationale UNESCO Commissie. Blue Shield richt zich op de bescherming van Nederlands cultureel erfgoed tegen de bedreigingen die het gevolg zijn van natuurrampen en militaire handelingen en op het organiseren van nationale en internationale hulp. Een van de eerste stappen van het Blue Shield Comité Nederland zal bestaan uit het inrichten en onderhouden van een database waarin de namen van personen en instellingen met specifieke expertise op het gebied van cultureel behoudswerk en/of calamiteitenplannen zullen worden opgenomen. In geval van calamiteiten kan dan snel en centraal effectieve hulp worden geboden. Te denken valt aan informatieverspreiding, coördinatie en indien nodig het verlenen van specifieke hulp bij opslag, herstel en restauratiewerkzaamheden.

Het dodelijke duo

Op 14 mei werd door de Duitse televisiezender ZDF de documentaire *Bücher sterben langsam* uitgezonden, over de inktvraat in de originele Bach-partituren, die daardoor verloren dreigen te gaan. Dit was aanleiding voor Lex Veldhoen om in de *VPRO-Gids* nr. 20 na te gaan hoe de situatie in Nederland is, onder de titel: *Verzuring en inktvraat, het dodelijke duo*. Het inktvraatprobleem speelt niet zozeer in de negentiende eeuw, maar is het grootst bij oudere handschriften en tekeningen.

Inktvraat treedt op bij ijzergallus-inkten die zowel ijzerionen als zuur bevatten. Bij Boymans wordt gewerkt aan een veilige behandeling maar het vinden van een goede methode is lastig omdat de ingrediënten van de inkten sterk uiteenlopen en bij de behandeling de intensiteit van de inkt kan worden aangetast. Zeker bij tekeningen is dat desastreuus. Han Neevel van het ICN ontwikkelde een methode om het ijzer te inactiveren en het zuur te neutraliseren, de *fytaatmethode*. Hem werd ook om advies gevraagd met betrekking tot de Bach-partituren en stelde vooral passieve conservering en microverfilming voor. Voor de Bach-partituren is niettemin gekozen voor de methode van *papiersplitsing*, die in Leipzig is ontwikkeld. Daarbij wordt het papier in twee lagen gesplitst waarna een derde wordt toegevoegd. Tevens wordt het materiaal ontzuurd. Het is daarbij de vraag of je na deze behandeling nog wel een 'origineel' in handen hebt. Veldhoen besteedt verder uitgebreid aandacht aan het probleem van de verzuring van het papier en de methoden om dit tegen te gaan, zoals de verschillende ontzuuringstechnieken en het vastleggen van de inhoud op microfilm in het kader van *Metamorfoze*.

foto: Jos Uljee, Koninklijke Bibliotheek

Selskip 2000

In de vorige *Metamorfoze Nieuws* maakten we melding van de afronding van het project conservering van de Bibleteek Selskip door de Provinsjale Biblioteek fan Fryslân. Dit was het eerste grote *Metamorfoze* project gedrukte boeken dat kon worden voltooid. De Bibliotheek van het Selskip foar Fryske Tael- en Schriftekennisse, opgericht in 1844 ter bevordering van de Friestalige cultuur, is de belangrijkste collectie op het gebied van de Friese literatuur en geschiedenis. De Provinsjale Biblioteek werd in 1998 en 1999 ingrijpend verbouwd, medewerkers en collecties werden gedurende de projectperiode tijdelijk elders ondergebracht en moesten tweemaal verhuizen. Daardoor duurde het project langer dan vooraf was ingeschat, maar daar staat tegenover dat de boeken na de verbouwing konden worden opgeslagen in overeenstemming met de eisen die *Metamorfoze* stelt. Stond de collectie aanvankelijk opgesteld in een magazijnruimte waarin geen klimaatbeheersing aanwezig was en zonlicht zelfs vrij toegang had, nu bevindt zij zich in speciale zuurvrije dozen en in verrijdbare com-

Personalia

Paul Kuik is bibliothecaris van Musica Neerlandica

Henk Porck is wetenschappelijk onderzoeker bij de Sectie Onderzoek van de Koninklijke Bibliotheek

Paul Post is coördinator Bibliotheek, Collectie en Documentatie van het Theater Instituut Nederland

De redactie heeft er naar gestreefd beeldrecht van de afbeeldingen te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die niettemin menen alsnog zekere rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich tot de redactie te wenden.

pactuskasten in een volledig geklimatiseerde ondergrondse magazijnruimte die aan alle normen voldoet.

Projectleidster Johanneke Sytsema laat zien hoe dit monument van Friese cultuur in het jaar van Simmer 2000, de hereniging van alle Friezen waar ook ter wereld, voor de toekomstige generaties is veiliggesteld.

foto Dennis Schouten, Koninklijke Bibliotheek.

